

CONSIDERAȚII DE NATURĂ ISTORICĂ PRIVIND NAȘTEREA IDENTITĂȚII NAȚIONALE CUBANEZE

DOI: 10.2478/amsh-2020-0007

Adrian Scheianu*

PhD Candidate, “George Emil Palade” University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, Romania, acta.historia@umfst.ro

Abstract

Historical Considerations Regarding the Creation of the Cuban National Identity

Although the revolutionary outbreak of the Spanish colonies in the Americas was sudden and apparently unplanned it was, in fact, a long process, during which colonial economies underwent growth, societies developed identities, ideas advanced to new positions and Spanish Americans began conscious of their own culture and jealous of their own resources. In Cuba the process of creating a national identity displays similarities with what happened in the former European colonies from the two Americas, turned into independent states but, on the other hand, shows different characteristics that make Cuba an exceptional case among the nations of the New World. A number of factors of different natures, as well as the vicinity of a state that from the second half of XIXth century is paving the way for a great power, helped to keep Cuba in Spanish hands until the end of the XIXth century long after the other colonies of the Spanish empire had fallen to local settler armies elsewhere. This short study aims to illustrate some aspects regarding the historical dynamics in the build up of a Cuban national identity.

Keywords: *Cuba; national identity; creoles; independence; Latin America; colonies; Spain*

Cuba în contextul emancipării naționale a coloniilor din America Latină

Procesul de creare a unei identități naționale cubaneze, pe parcursul secolului al XIX-lea, prezintă similarități evidente cu ce se întâmpla în fostele colonii europene, transformate în state independente, din cele două Americi, dar

* © 2020 Published by University Press. This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

și caracteristici diferite care fac din Cuba un caz excepțional printre țările emisferei vestice. Datorită unor serii de influențe străine, care i-au amenințat continuu identitatea națională, drumul Cubei spre construcția unei conștiințe de sine stătătoare se va dovedi mai sinuos decât în alte cazuri.

De fapt, apariția acestor state, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea reprezintă un caz atipic, dacă e să interpretăm fenomenul comparativ cu dezvoltarea conștiințelor naționale și apariția statului-națiune în Europa. În Americi, cele două tabere aflate în conflict (metropola și coloniile) împărțeau o limbă, cultură și religie comună, mecanismele care i-au făcut pe cei din colonii să-și caute o identitate diferită, care a fost baza construcției statelor naționale din zonă, apărându-ne mai greu explicabile, la prima vedere. În toată America Latină lupta de independență a fost, în general, apanajul elitelor creole (descendenți ai primilor coloniști europeni), care au fost și deponitările conceptului de națiune pentru o perioadă îndelungată, populația indigenă rămânând, în cele mai multe cazuri, în afara procesului de creare a națiunii. Odată metropola învinsă se punea problema cum se vor organiza și pe ce cale vor apuca teritoriile recent eliberate, care nu ar fi părut să revendice neapărat numele de națiune. Viziunea eroului eliberator al Americii de Sud spaniole, Simon Bolivar, părea să prindă contur: federalizarea tuturor societăților americane, conform unei viziuni comune, bazate pe exemplul nord-american. Principiile constituționale urmau să creeze națiunea, urmărindu-se redactarea unui cod al raporturilor sociale care să poată duce la schimbarea identităților acestora¹. Modelul părea funcțional, având în vedere că la originea obținerii independenței s-a aflat un cert naționalism american, născut după un scenariu asemănător, precum și sincronizarea luptei din Mexic până în Argentina. Însă fragmentările, care s-au manifestat încă din timpul războiului de independență, s-au dovedit mai puternice, transformând visul lui Bolivar într-o utopie, care va continua totuși să bântuie imaginarul latino-american până în contemporaneitate. În locul federației s-au format o serie de state pe bază de interese regionale, a căror delimitare a fost dictată mai degrabă de accidente geografice și de sistemul administrativ de împărțire spaniol, noile entități statale fiind lipsite de mituri naționale. Atragerea populației indigene la acest proiect s-a dovedit dificilă, procesul continuând până în plin secol XX. Fiabile din punct de vedere politic au fost state în care populația metisă a luat parte, de la început, la edificarea statului național, precum Chile și Paraguay, care au reușit să-și creeze o mitologie națională (Lautaro, războaiele iezuite) sau cele omogene din punct de vedere etnic, ca Argentina și Uruguay, populate în cea mai mare parte de creoli.

În Cuba existau premisele creării unei identități diferite față de țara mamă, în special datorită condițiilor geografice. Fiind insulă avea deci granițe bine determinate. Din punct de vedere administrativ era căpitănie de sine stătătoare, o unitate administrativă specială rezervată teritoriilor de peste mări spaniole, din

¹ Hubert Gourdon, „Bolivar, Marti, Castro. Eliberare și naționalisme în America Latină”, în Serge Cordellier, Elisabeth Poisson (coord.), *Națiuni și naționalisme*, București, Editura Corint, 2002, pp. 82-83.

primii ani ai secolului al XVI-lea. Populația băștinașă fusese exterminată încă din primele decenii de stăpânire spaniolă. Pe de altă parte, aici nu existase o civilizație precolumbiană de factura celei din Mexic sau Peru, lipsind astfel pe viitori patrioți de raportarea la exemplul trecutului. Populației native i s-au substituit populații de culoare, origine din Africa, numărul acestora fiind, în primii ani ai secolului al XIX-lea mai mare în Cuba decât în restul posesiunilor spaniole luate la un loc.

Aici, ca și în restul Americii spaniole, contradicțiile dintre creoli și peninsulari (cei născuți în Spania) au constituit una din cauzele principale ale procesului de secesiune față de metropolă. Deși teoretic creolii erau socotiți egali cu peninsularii, în realitate, datorită anumitor factori socio-politici, se situau pe o poziție inferioară celor născuți în colonii, fiindu-le refuzate mai multe privilegii față de cei din Spania². Cele mai importante funcții administrative și politice erau monopolizate de cei veniți din metropolă, în schimb creolii erau liberi să dețină oricât pământ. La nemulțumirea creolilor contribuia și politica falimentară a Spaniei, care își pierde spre sfârșitul secolului al XVIII-lea poziția de mare putere. Deciziile privind guvernarea coloniei veneau direct de la Madrid, fără antrenarea în viața politică a clasei creole, sporind frustrarea acesteia. Cei care accedau, totuși, la funcții administrative își desfășurau activitatea în teritoriul de unde proveneau, accesul spre Spania sau alte colonii americane fiind sever restricționat. În acest fel s-au putut crea, printre localnici, solidarități de diferite naturi, născute pe conștientizarea statutului de inferioritate. Pe acest fond Madridul își impune monopolul comercial asupra diferitelor produse importante (tutun, cafea, zahăr, etc)³, ducând la contestarea acestei măsuri de către producătorii locali. Politica centralizatoare a guvernului spaniol era atât produsul ideilor iluministe, cât și al gravelor probleme financiare cu care se confrunta țara⁴. Deși nu este încă expresie a naționalismului acestea încep să marcheze importante diferențe între guvernul colonial și producătorii de pe insulă.

Cucerirea Havanei și a unei importante părți a insulei de către britanici, în 1761, a demonstrat că populația albă încă se identifica cu Spania, creolii cubanezi au arătat determinarea cea mai mare în confruntarea cu englezii, deși ideea de comerț liber coincidea cu aceea a producătorilor locali. Sub stăpânirea britanică Havana a fost deschisă imediat pentru comerțul liber⁵, în special cu Anglia și cele 13 colonii ale sale din America de Nord. Odată cu revenirea stăpânirii spaniole în Havana, restricțiile comerciale au fost restaurate, dar oricum bazele unei deschideri necesare fuseseră deja puse.

² Benedict Anderson, *Comunități imaginate*, București, Editura Integral, 2001, pp. 58-59.

³ Joseph Perez, *Istoria Spaniei*, București, Editura Artemis, 2007, p. 453.

⁴ John Lynch, *The Spanish - American Revolutions, 1808-1826*, New York, Norton, 1973, pp. 4-17.

⁵ Clifford L Staten, *The History of Cuba*, California ABC-Clio, Santa Barbara, 2003, p. 18.

După o perioadă de aplicare de reforme relative sub domnia despotului luminat Carlos al III-lea, contradicțiile din societatea cubaneză au ieșit la suprafață. Spania a prohibit comerțul liber din nou, de data aceasta opoziția a crescut, guvernatorii având dificultăți în a impune ordinea. Numărul sclavilor negri a crescut, de unde și frica populației albe de o posibilă revoltă, așa cum se întâmplase în Haiti. Creolii își doreau menținerea stării de până atunci, la care se adăuga speranța în reforme venite din partea Madridului.

Din această cauză insurecțiile care vor marca sfârșitul imperiului spaniol vor afecta în mică măsură insula, Cuba rămânând în afara curentului care a dus la constituirea noilor state din America spaniolă, în fapt, fiind una dintre ultimele țări din America Latină care își va cuceri independența, în cazul său națiunea dând naștere statului. Războiul de independență din America hispanică a făcut Cuba mai spaniolă decât oricare altă posesiune din Lumea Nouă. Ocupația franceză a Spaniei a adus în Cuba mulți peninsulari, la aceștia adăugându-se și loialiștii refugiați de pe continent. Încrederea în capacitatea Spaniei de a se reforma a crescut în această perioadă, insula fiind bine administrată, creoli proeminenți au reușit să acceadă în poziții importante, a fost abolit monopolul tutunului și comerțul a redevenit liber. Prețurile de pe piața internațională au crescut pentru zahărul și tutunul cubanez, fapt ce a dus la prosperitate în insulă.

Cuba nu putea totuși rămâne imună la factorii politici, economici și sociali care au dat formă mișcării pentru independență în restul Americilor. Antagonismul între creoli și peninsulari continua să se manifeste, fiind la fel de mare ca și în alte părți ale posesiunilor spaniole din emisfera vestică. Oricum un număr de alte influențe au suprimat pornirile secesioniste. Deși era insulă, Cuba prezenta un evident decalaj între principalele sale provincii, care va fi unul din factorii importanți în dificultatea formării unei viziuni comune asupra abordării identității comune a locuitorilor insulei. Vestului fertil, urban cu centrul la Havana i se opunea provincia Oriente muntoasă, primitivă, patria marilor plantații de zahăr. În special comercianții creoli din Havana erau dependenți de statutul colonial al insulei pentru a-și păstra privilegiile, în timp ce plantatorii din Oriente vor începe să organizeze revolte frecvente, începând cu primele decenii ale secolului XX. Atât cele două războaie de independență ale Cubei, cât și lupta armată a lui Fidel Castro și-au avut originea și au fost declanșate în partea de est a insulei, în vreme ce vestul își va păstra mult timp o identitate ambiguă. Este surprinzător cum această „împărțire” a țării persistă până astăzi, Santiago, metropola estului, este cunoscut drept orașul negru, în timp ce Havana rămâne orașul alb.

Libertății obținută prin insurecție armată în America Latină, Cuba îi oferă propria expresie culturală. Definiția a ceea ce înseamnă să fii cubanez începe să își facă loc în poeziile neoclasice ale unor autori ca Miguel de Zequirira y Aragon și Manuel Justo de Rubalcava⁶. Deși încă mai sunt evocate gloriile Spaniei, sursa de inspirație devine flora și fauna tipică insulei. Conștientizarea diferențelor față

⁶ José Canton Navarro, *History of Cuba, the Challenge of the Yoke and the Star*, La Habana, SI-MAR S.A., 2001, p. 34.

de Spania va deveni pe deplin exprimată în opera poezilor romantici Gertrudis Gomez de Avella și mai ales José Maria Heredia, acesta fiind considerat unul dintre cei mai mari poeți de limbă spaniolă din secolul al XIX-lea⁷.

După un scurt interludiu liberal, Spania revine la absolutism, Cuba rămânând cea mai importantă colonie a sa, controlul asupra coloniei sporește, dependența față de Madrid crescând tot mai mult. Aristocrația creolă începe să își manifeste deschis ostilitatea față de guvernul central, rebeliunile începând să dezvolte caracter separatist⁸. În acest context, Roman de la Ruz Silveira și Joaquin Infante redactează prima constituție a Cubei⁹.

Particularități ale procesului de creare a unei conștiințe naționale cubaneze

În secolul al XIX-lea trei curente principale vor constitui opțiunile pe care le va avea Cuba: anexare, reformism și independență. Apropierea geografică de Statele Unite nu putea să nu afecteze, într-un fel sau altul, Cuba. În nicio țară din America Latină influența nord-americană nu a fost așa pregnantă pe parcursul secolului al XIX-lea ca în Cuba. Cuba era o prezență constantă în imaginarul american încă din primii ani ai secolului al XIX-lea¹⁰, iar Statele Unite ale Americii vor avea o contribuție decisivă în modelarea unei identități naționale cubaneze. Antecedentele relațiilor cu vecinul nord-american datau încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și exemplul SUA avea să influențeze puternic casta creolă cubaneză, care găsea în modelul american o serie de asemănări și afinități cu situația internă. Existau state în sudul SUA cu economie bazată pe sclavie, la fel ca și în Cuba. Spre jumătatea secolului al XIX-lea, SUA a dat dezvoltării insulei caracteristici deosebite. Producătorii de zahăr beneficiau direct de transferul de tehnologie americană, în condițiile în care invențiile tehnice ajungeau în Cuba imediat ce deveneau disponibile în SUA. Joagărul cu aburi este folosit, pentru prima dată în America Latină, în Cuba în 1819. Sistemul de căi ferate vine în anii 1830 și intră direct în zonele cheie ale plantatorilor de zahăr, la fel și telegraful care ajunge în Cuba în anul 1851, mai repede ca în Spania, sporind astfel decalajele și diferențele dintre metropolă și colonie¹¹. De la New Orleans plecau curse săptămânale spre Havana și alte porturi cubaneze. În aceste condiții existau multe voci care cereau anexarea Cubei la Statele Unite, idee sprijinită și în unele cercuri ale puterii din SUA.

⁷ Clifford L. Statten, *op. cit.*, p. 27.

⁸ Viorel Sîrbu, *Revoluția hispano-americană*, București, Editura Științifică, 1970, pp. 391-394.

⁹ José Canton Navarro, *op. cit.*, p. 35.

¹⁰ Louis A. Perez, jr, *Cuba in the American Imagination, Metaphor and the Imperial Ethos*, The University of North Carolina Press, 2008, pp. 25-27.

¹¹ Idem, *On Becoming Cuban: Identity, Nationality and Culture*, The University of North Carolina Press, 1999, p. 18.

În anii 1840-1845 procentul populației de origine africană îl depășește pe cel al albilor¹². Sub presiunea Angliei, Spania a interzis comerțul cu sclavi, spre nemulțumirea plantatorilor creoli, care anticipau și abolirea sclaviei din partea metropolei. Proiectul anexării la SUA a fost abandonat în urma înfrângerii statelor secesioniste sudiste în timpul războiului civil și abolirea sclaviei în SUA.

Tot în acești ani se manifestă și eșecul mișcării reformiste, a celor care sperau că Spania va acorda o anumită autonomie Cubei, alienând și mai mult Cuba de metropolă. Mai mult, prezența spaniolă pe insulă sporește, neexistând semne că Madridul este dispus să renunțe la una din ultimele sale posesiuni de peste mări. În aceste momente, o mare parte din elitele creole, beneficiind deja de o cultură națională ce depășise stadiul emergenței și cu o tradiție a rezistenței armatei contra puterii coloniale, devin tot mai conștiente de identitatea separată față de metropolă.

Singura alternativă rămânea secesiunea, în 1868 insurecția va fi declanșată, avându-i în prim plan tot pe plantatorii din Oriente, lider al acestora fiind Carlos Manuel de Cespedes, gestul său de a-și elibera sclavii (deși nu s-a pronunțat împotriva sclaviei) marcând începutul așa numitului război de 10 ani¹³. Războiul va da patrioților legitimarea de care vor avea nevoie. Pentru prima dată au luptat împreună creoli, negri, nou veniți din Santo Domingo (conducătorul armatei rebele a ajuns spre finalul conflictului generalul Maximo Gomez), chiar și un general american, Thomas Jordan. Acum sunt folosite pe scară largă noile simboluri naționale, steagul, al cărui design a fost conceput în SUA, și folosit prima dată de un pro-anexionist, Narciso Lopez¹⁴. Deși lupta nu a putut fi extinsă prea mult în afara regiunii Oriente, războiul de 10 ani a fost prima manifestare evidentă a naționalismului cubanez.

Eșecul luptei marchează trecerea inițiativei la exilații cubanezi (în special cei din SUA), pentru prima dată fiind creată o mișcare națională de masă, care își extrăgea forța de la alte grupuri sociale, în afara deținătorilor de plantații. După încheierea războiului un mare număr de cubanezi, de toate condițiile sociale, se regăsesc în SUA, inclusiv mulți dintre avocații independenței. Departamentele spaniole, mediul a fost unul propice pentru propagandă națională și dezvoltarea solidarităților.

În SUA va căpăta proeminență personalitatea lui Jose Marti¹⁵, numit, pe bună dreptate „părintele națiunii”, cel care a dat forma cea mai categorică naționalismului cubanez. Marti, în programul său, folosește și o serie de teorii în ceea ce privește pan-americanismul, preluate mai târziu de regimul Castro, și care vor deveni parte a discursului identitar. Astfel, Marti radicalizează modelul lui Bolivar, proiectând federalizarea popoarelor latino-americane, conform unui proiect de emancipare bazat pe lupta împotriva imperialismului simbolizat de SUA. Se puneau bazele izgonirii SUA din imaginarul colectiv al Cubei și Americii

¹² Philip Brenner, Peter Eisner, *Cuba Libre, a 500 Year Quest for Independence*, Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishing Group, 2018, p. 24.

¹³ José Canton Navarro, *op. cit.*, pp. 43-53.

¹⁴ Thomas Hugh, *Cuba, a History*, London, Penguin Books, p. 131.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 169-172.

Latine. Avea în vedere o posibilă dizolvare a identității naționale într-o evoluție care ar fi trebuit să fie comună pentru întreaga Americă Latină.

„Cubania”, identitatea cubaneză, a fost modelată în bună măsură în anii experimentului socialist inițiat de Fidel Castro. Populația de culoare a fost integrată conceptului de națiune. La Marti, negrii (în cazul Cubei) și indigenii sunt vectorii unei veritabile identități. Izolarea impusă de SUA, la care subscriu și majoritatea țărilor din America Latină, în anii '60 ai secolului trecut, a contribuit și ea la asumarea unei aure aparte a cubanezilor în concernul popoarelor din Lumea Nouă.